تحلیل نبوّت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از زبان امام معصوم علیهم السلام در دعای افتتاح

سوسن آل‌رسول*

سیّده فاطمه رهنما**

چکیده: دعای افتتاح که منتسب به حضرت صاحب الامر (عج) است، دارای مضامین عالی و بلندی است که گنجینه‌ای از معارف توحید، نبوّت و امامت را در بر دارد. در این مقاله، بحث نبوّت آن بررسی می‌شود.این دعا با صلوات بر پیامبر خاتم، باب پیامبرشناسی راگشوده و در ضمن صلوات، بارزترین ویژگیهای پیامبر صلی الله علیه و آله رابرشمرده است. در این تحقیق، ضمن تحلیل اصل اعتقادی نبوّت، ویژگیها و اوصاف عبودیّت، رسالت، امانت، برگزیدگی، محبوبیّت، حفظ سرّ الهی و مبلّغ بودن نبیّ اکرم صلی الله علیه و آله بررسی می‌شوند.

کلید واژه‌ها: دعای افتتاح / صلوات / عبد / رسول.

۱. مقدّمه

در فرهنگ انسان‌ساز اسلام، مفاهیمی وجود دارند که بی‌نیاز از هرگونه استدلال

*. دانشیار دانشگاه آزاداسلامی واحد کرج. *Email: S-alerasoul@ kiau.ac.ir*

**. دانش‌آموختهٔ کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

و پرسش‌اند و تنها با داشتن تصوّری از آنها پذیرفته می‌شوند. دعـا، یکـی از ایـن مجموعه مفاهیم ارزشمند است. دعا در لغت به معنی بانگ زدن و خواندنی است که پیوسته با اسم طرف مقابل همراه است (راغب اصفهانی، ص ۳۱۵) و در اصطلاح، گفت‌گو با خداوند به‌گونهٔ طلب حاجت و درخواست حلّ مشکلات از درگاه او یا مناجات یا ذکر صفات جلال و جمال ذات اقدس اوست (مشکینی، ص ۱۷) که در این معنا، مخاطب فقط خداوند است. از این‌رو حقیقت دعا چیزی جز عبادت نیست. به همین دلیل است که قرآن و روایات معصومین علیهم‌السلام بر آن تأکید می‌ورزند. چنان‌که خداوند در قرآن بندگان خود را به دعا فرمان می‌دهد و می‌فرماید: ﴿**وَ قالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ...**﴾ (غافر (۴۰) / ۶۰) : «*پروردگارتان گفت: بخوانید مرا تا شما را پاسخ گویم*» و همچنین پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرمایند: «**الدّعاءُ مُخُّ العبادة و لايهلك مع الدّعاء احدٌ**» (راوندی، ص ۱۷)، «*دعا مغز عبادت است و با دعا کسي هلاک نمي‌شود.*»

بسیاری از دعاهایی که از طریق رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله و اهـل بیت علیهم‌السلام بـه‌دست مـا رسیده‌اند، تنها یک تقاضای شخصی و مناجات فردی نیستند بلکه دنیایی از عرفان و تعلیم و تربیت و برخوردار از محتوا و ژرفای خاصّی هستند و به‌طور کلّی با طرز تفکّر و شیوهٔ درخواستهای ما در دعاهایمان مباینت دارد. در این دعاها آنچه کمتر به زبان می‌آید مال و مقام دنیاست و آنچه به‌طور دائم گفته مـی‌شود، رضـا و قـرب خداست. (متّقی، ص ۳۰)

معصومین علیهم‌السلام در مناجات و ادعیّهٔ خود غالبا دوهدف اساسی را درنظر داشتند. هدف اوّل: سپاس خداوند متعال که در نیکوترین قـالب‌های مـعرفتی ابـراز شـده است؛ هدف دوم: تربیت انسان‌ها و دعوت قافلهٔ آدمیان به‌سوی سعادت جاودانی، پرستش حق و حیات طیّبه. (نیک‌زاده، ص ۸۴ـ۸۵)

ماه مبارک رمضان که بزرگ‌ترین طرح دینی سالانه، جهت خودسازی جسمی و معنوی و بهسازی الگوی زندگی دینی است بهترین فرصت بـرای نـقد و بـررسی

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

اصول اعتقادی و اخلاقی و مبانی فکری و ارتقای تعمیق آنها است. هـر دیـن‌دارِ روزه‌داری مکلّف است با عمل به توصیه‌های معنوی و دینی دربارهٔ سیر و سلوک در این ماه، به روزه‌داری و پرهیز از خوردن و آشامیدن اکتفا نکند و ماه مبارک رمضان را حقیقتاً نقطهٔ عطف و تحوّل زندگی خود قرار دهد. در این مسیر، انس با قرآن و ادعیّهٔ ویژهٔ ماه مبارک رمضان می‌تواند نقش مؤثّری داشته باشد. یکی از ابزارهای تحقّق این امر مهم، دعای افتتاح است که توصیه شده در شب‌های مبارک مـاه رمـضان خوانده شود.

دعای افتتاح درس‌نامهٔ عرضِ حاجت بندهٔ سرشار از نیاز به درگاه خدای بی‌نیاز است؛ آموزه‌ای از امام مهدی ـ ارواحـنا فـداه (عـج) ـ بـرای فـراگـیری پـیروان و دوستدارانش، تا بهترین لحظات مناجات با خدا را در ماه خدا به مدد آن سـپری کنند. دعای افتتاح مانند سایر ادعیّه چنان با تار و پود توحید، رسالت و امامت به هم آمیخته که تفکیک آنها دشوار است. این دعا زمزمهٔ مـناجات انسـان است بـا خدای خویش که غنای خالق و نیاز مخلوق را به تصویر می‌کشد و درهای امید را به روی انسانِ ناامید می‌گشاید و در سرتاسر آن، نصر و فتح را نوید و لطف بی‌دریغ خدا به خلق را نشان می‌دهد. این دعا با تکیه و تأکید بر بحث توحید و کشاندن انسان به مقام حمد و سپاس، تلاش می‌کند درک آدمی را از خدایش تصحیح کند. چنان‌که پس از قرآن، همین ادعیّهٔ مأثوره‌اند که ابواب فراوانی از حکمت دینی را به روی انسان می‌گشایند؛ به‌خصوص ادعیّه‌ای که جامع‌تر باشند، مانند دعای شریف افتتاح که گرچه به صورت حمد، صلوات، دعاها و درخواستها خودنمایی می‌کند، بیان‌کنندهٔ سه اصل از مهم‌ترین اصول دین، یعنی توحید، نبوّت و امامت است.

دعای افتتاح که منتسب به حضرت صاحب‌الامر(عج) است، از مضامین عالی خداشناسی، پیامبرشناسی و امام شناسی و... برخـوردار است. ولی مـتأسّفانه بـا توجّه به نیاز مردم عصر ظهور به آموزشِ این دعا، هنوز مـهجور مـانده و جـایگاه

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

واقعی خویش را پیدا نکرده و فقط به ماه مبارک رمضان محدود شده،گرچه رمضان طرح خودسازی و پیرایش سالانه، در یک برنامهٔ سی‌روزه است. این برنامهٔ یک ماهه، آغاز برنامهٔ سالانه است و رمضان هر سال، نقطهٔ تحویل و تحکیم و تمدید و تجدید پیمان با امام خویش است.

حضرت ولی عصر(عج) در دعای افتتاح، زیباترین و جامع‌ترین حمدهای الهی را با عبارات گوناگون انشا نموده‌اند و پس از پایان حمد و ثنای الهی، به روشی بسیار زیبا و با صلوات بر پیامبرﷺ، باب نبوّت و پیامبرشناسی را باز و اوصاف و ویژگیهای ایشان را بیان می‌کنند.

۲. صلوات بر پیامبر اکرمﷺ در دعای افتتاح

نبوّت، وظیفه‌ای الهی و نیابتی ملکوتی است که از آن می‌توان به نمایندگی خداوند تعبیر کرد. خدا این مقام را ویژهٔ برگزیدگان و بندگان شایسته و مقرّب وکامل خود قرار داده، آنها را برای راهنمایی انسان‌ها فرستاده است تا مردم را به خیر و صلاح در امور دنیا و آخرت راهنمایی کنند و از پلیدیهای اخلاقی و رسوم فاسد و عادات زشت، پاک سازند و آنها را پرهیز دهند تا دانش و معرفت بیاموزند و راه و روش کمال و سعادت را بیان کنند تا انسان‌ها به کمال انسانیّت نایل شوند و در دنیا و آخرت به درجات عالی برسند. یکی از نکات بسیار بارز این دعای شریف، ایجاد ارتباط با رسول گرامی و در نتیجه، معرفت به آن مقام شامخ است که این هدف در وهلهٔ اوّل با صلوات های متعدّد بر ایشان دنبال شده است.

در صلواتهای این دعا، یک دوره پیامبرشناسی وجود دارد که امامؑ بعد از حمدهای هیجده‌گانه، با عبارت «**اللهُمَّ صَلِّ علی**» بر حضرت پیامبرﷺ درود فرستاده و ضمن اشاره به بارزترین اوصاف ایشان، حضرت را معرّفی نموده و بر ایشان صلوات فرستاده‌اند و آن هم صلواتی با ویژگیهای خاصّ و از جمله آنکه عبارت دعایی «**اللهُمَّ صَلِّ علي**» در یک دوره صلوات بر چهارده معصوم، مجموعاً

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

سه‌بار و آن‌هم برای پیامبرﷺ و اوّلین امام‌علیه‌السلام و آخرین امام(عج) به‌کار برده شده است که حکایت از حسّاس بودن مقام ایشان می‌کند.

«اللّهمَّ صَلِّ عَلی مُحَمَّدٍ...» : و از اینجا زمینه را برای بیان مجموعه‌ای از خواسته‌های خود فراهم کرده‌اند و این، خود حکایت از آن دارد که ائمّهٔ هدی هرگاه حوایج مهمّی داشته و خواهان نیازهای امر دنیا و آخرت بوده‌اند، ابتلا به رسول‌اکرمﷺ و خاندان گرامی او درود و تحیّت می‌فرستادند و سپس تقاضای خود را یکی پس از دیگری عرضه می‌داشتند؛ چنان که در این دعا هم چنین فرموده‌اند و صد البتّه باید سرآغاز ذکر حوایج، نام نامی وگرامی رسول‌اکرمﷺ را بر زبان جاری ساخت. اوگوهرگران‌قدر عالم آفرینش است که بدون شک خدای تعالی به واسطهٔ وجود اقدس آن بزرگوار، تمام خواسته‌های داعی را برمی‌آورد و دعای او را به اجابت می‌رساند. (زمرّدیان، ص ۳۳۰ـ۳۳۱)

روح انسان به جهت تعلّق به ابدان، در قبول انوار الهی ناقص است و از آن نمی‌تواند مستفیذ و بهره‌مند شود مگر در وقتی که علاقه میان او و روح پیغمبری که صاحب دعوت آن زمان است استحکام پذیرد. زیراکه ارواح مقدّس انبیا از علایق، مبّراست و پیوسته از مبدأ فیّاض، فیوض کلّیّه متوجّه ایشان است. پس زمانی که روح کسی با روح پیامبراکرمﷺ سنخیّت یابد، پرتوی از آن به روح آن‌کس می‌تابد و به قدر استعداد خود فیض‌پذیر می‌شود. بنابراین هیچ واسطه و آشنایی بهتر از صلوات برای آشنایی با سیرت آن حضرت نیست. (عسگرپور، ص ۱۱۰ـ۱۱۱)

در فرازی از این دعا امام(عج) ویژگی صلوات بر پیامبرﷺ را به این صورت بیان می‌کنند:

... أَفْضَلَ وَ أَحْسَنَ وَ أَجْمَلَ وَ أَكْمَلَ وَ أَزْكَى وَ أَنْمَى وَ أَطْيَبَ وَ أَطْهَرَ وَ أَسْنَى وَ أَكْثَرَ مَا صَلَّيْتَ وَ بَارَكْتَ وَ تَرَحَّمْتَ وَ تَحَنَّنْتَ وَ سَلَّمْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ عِبَادِكَ وَ أَنْبِيَائِكَ وَ رُسُلِكَ وَ صِفْوَتِكَ وَ أَهْلِ الْكَرَامَةِ عَلَيْكَ مِنْ خَلْقِكَ

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

در اینجا امام علیه‌السلام برترین و کامل‌ترین صلوات را برای پیامبر خاتم صلی‌الله‌علیه‌وآله طلب می‌فرماید و این مربوط به نظام عاطفی و خویشاوندی نیست، بلکه سرّ این دعا این است که او فردی ممتاز بوده است و به همین دلیل خداوند متعال از بین خلایق او را برگزیده و چون بهترین بنده بوده است، والاترین و ارجمندترین صلوات را برای آن بزرگوار درخواست می‌دارد. در عین حال امام علیه‌السلام چگونگی سپاسگزاری و قدردانی را به امّت تعلیم می‌دهد که در مقابل زحمات طاقت‌فرسای آن مُنجی عالم، چگونه باید ارادت قلبی خود را ابراز کرد.

در این فراز، امام معصوم علیه‌السلام پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله را با جملاتی خوانده است که فوق آن را نمی‌توان تصوّر کرد؛ چرا که امام عصر(عج) تقاضای چنان سلام و درودی برای حضرت خاتم صلی‌الله‌علیه‌وآله از خداوند عالم کرده است که احدی در آن مقام با او همسانی و برابری نداشته باشد. البتّه معلوم است که درخواست امام علیه‌السلام هرگز گزاف و بی‌حساب و غیرمتناسب و بدون زمینه نیست، بلکه خواسته‌ای معقول و با ضابطه است. معرّفی و خواسته‌های امام علیه‌السلام در حقّ رسول گرامی اسلام، همگی راستین و سزاوار مقام نبیّ اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله است؛ زیرا بلندترین مقام قرب الهی از آن کسی است که دست به کاری زده که در توان هیچ‌یک از فرشتگان و پیامبران گذشته نبوده است. آنچه در این فراز نورانی جلوه‌نمایی می‌کند واژه‌ها و صیغه‌های تفضیلی است که برترین، نیکوترین، کامل‌ترین، پاک‌ترین و رشد یافته‌ترین درودها، برکتها، رحمتها و سلام‌ها را نثار وجود نازنین پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌کند. (فلاح، ص ۱۱۳)

۲ـ۲. معرّفی مقام پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در دعای افتتاح

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَ رَسُولِكَ وَ أَمِينِكَ وَ صَفِيِّكَ وَ حَبِيبِكَ وَ خِيَرَتِكَ مِنْ خَلْقِكَ وَ حَافِظِ سِرِّكَ وَ مُبَلِّغِ رِسَالاَتِكَ أَفْضَلَ وَ أَحْسَنَ وَ أَجْمَلَ وَ أَكْمَلَ وَ أَزْكَى وَ أَنْمَى وَ أَطْيَبَ وَ أَطْهَرَ وَ أَسْنَى وَ أَكْثَرَ مَا صَلَّيْتَ وَ بَارَكْتَ وَ تَرَحَّمْتَ وَ تَحَنَّنْتَ وَ سَلَّمْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ عِبَادِكَ وَ أَنْبِيَائِكَ وَ رُسُلِكَ وَ صِفْوَتِكَ وَ أَهْلِ

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

الْكَرَامَةِ عَلَيْكَ مِنْ خَلْقِكَ.

خدایا بر محمّد، بنده و رسولت و امین و برگزیده‌ات، دوست و با فضیلت‌ترین خلق و حافظ سرّ تو و رسانندهٔ رسالتهای تو درود فرست؛ چنان که برترین، بهترین، زیباترین، کامل‌ترین، پاک‌ترین، پرنموترین، خوشبوترین و پاکیزه‌ترین و بلندترین درودها باشد؛ درودی بیش از درود، برکت، مهرورزی، منّت و سلاح می‌باشد که بر دیگر بندگان، پیامبران، رسولان، برگزیدگان و کریمان می‌فرستی.

این بند از دعا موقعیّت رسول اکرمﷺ را از نظر مقام و مرتبت به حدّ والای خود بیان می‌کند (زمرّدیان، ص ۸۱۶) و اوصاف ممتازی برای آن حضرت برمی‌شمارد که عبارت‌اند از:

۲ـ۱. عبدالله

اوّلین صفت بیان‌شده برای پیامبر اکرمﷺ توسّط امام زمان(عج)، صفت عبد است.

حضرت مقدّم فرموده است عبودیّت را بر رسالت، زیرا صفت عبودیّت، اشرف از رسالت است و ایضاً روایت شده است از حضرت صادقؑ در شرف عبودیّت که «عین» عبد، عبارت است از علم به خدا و «با»ی آن، عبارت است از دوری از غیر او و «دال» آن، عبارت است از قرب به خدا که مأخوذ است از دنو به خدای سبحانه. (مدرّسی چهاردهی، ج ۱، ص ۱۷۶)

در این فراز امام معصومؑ پیامبر اکرمﷺ را معرّفی می‌کند که او بنده‌ای تمام عیار است و هرگز از خود حرفی ندارد، بلکه هرچه هست وحی پیام خداست و از بهترین بندگان است که خداوند متعال برگزیده است و اینکه او در کمال امانت آنچه را که می‌بایست عمل کند، به‌جا آورده و تو پیوسته به او گفته بودی که مشفقانه عمل کند و او را رحمت برای جهانیان قرار دادی و او هم بر آنچه دستور داده بودی عمل کرد و مشفقانه نصیحت نمود. (ممدوحی کرمانشاهی، ج ۱، ص ۴۱۷)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

بنده بودن خدا شرایطی دارد و وظایفی در آن شرایط داخل است تا کسی بتواند بگوید من بنده خدا هستم. البتّه ادّعای مخلوقیّت، مستلزم هیچ شرطی نیست و همه کس و همه موجودات می‌توانند بگویند ما مخلوق خدا هستیم ولی ادّعای بندگی، فقط در شأن انبیا و اولیای خداست و از همین جهت است که مقام بندگی در مرتبه‌ای قرار دارد که اعضای اصلی اهل بهشت را صاحبان این مقام تشکیل داده‌اند. (زمرّدیان، ص ۳۰۷ـ۳۰۸)

هم چنان که خداوند می‌فرماید: ﴿**فَادْخُلِي فِي عِبادِي**﴾ (الفجر (۸۹) / ۲۹)، «*پس در زمرهٔ بندگان من درآی.*» و سپس می‌فرماید: ﴿**وَ ادْخُلِي جَنَّتِي**﴾ (الفجر (۸۹) /۳۰)، «*پس به بهشت من درآی*».

نتیجه آنکه مقام بندگی در مرتبه‌ای است که اهمّیّت آن را قرآن مجید رسانیده و از این جهت است که امام علیه السلام در درود مخصوص بر رسول‌اکرم صلی الله علیه و آله عرض می‌کند: «**اللّهُمَّ صَلِّ عَلى مُحَمَّدٍ عَبدِكَ...**»

حقیقت این مقام در شأن انبیا و اولیای خدا مصداق کامل دارد و آنان می‌توانند این ادّعا را داشته باشند. بندهٔ خدا رسول‌اکرم صلی الله علیه و آله است که خدای تعالی در مقام شایستگی، او را با این سِمت خوانده است:

﴿**سُبْحانَ‌الَّذي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ‌الْمَسْجِدِالْحَرامِ إِلَى الْمَسْجِدِالْأَقْصَى...**﴾

(الاسراء / ۱)

منزّه است آن [خدایی] که بنده‌اش را شبانگاهی از مسجدالحرام به سوی مسجدالاقصی سیر داد...

برجسته‌ترین سیمای حضرت که بستر رسیدن به کمالات دیگرش بود بندگی و عبودیّت او بود. (خمینی، ص ۱۲۴) در هفت آیه از قرآن کریم، صفت «عبد» برای خاتم پیامبران ذکر شده است که هر کدام با توجّه به سیاقش، وجهی از «عبد» بودن پیامبر صلی الله علیه و آله را بیان می‌فرماید. مهم‌ترین صورت اصلی «عبد»، در عبادت آشکار

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

می‌شود و رسول خاتم ﷺ نیز از همان اوایل بعثت این علامت بندگی را داشته‌اند: ﴿**عَبداً إذا صَلّي**﴾ (العلق (۹۶) /۱۰). عبادت و بندگی خداوند برای آن حضرت، عاملی جهت گوشه‌گیری و رهبانیّت نبود، بلکه خود نوعی حرکت و رشد بود تا دیگران را آگاه و حقایق را برایشان بازگو نماید و اصل حقیقت، پذیرفتن بندگی خدا در برابر بندگی بتهاست و والاترین وظیفهٔ «عبد»، آن است که با رساندن پیام مولا، بندگان را از ظلمات خارج کند و به‌سوی نور رهنمون شود.

۲ـ۲. رسول‌الله

خطاب به رسول از آن جهت [است] که عظمت رسالت را در مقابل منافقان بیان فرماید، که هدایت اصلی به‌دست خداوند است و پیامبر فقط پیام‌رسان الهی است؛ هرچند که منافقان، حق را می‌بینند ولی به سمت کفر شتابان‌اند. (مکارم شیرازی، ج ۴، ص ۳۸۳)

در هر دو آیه، ملاطفت و مهربانی الهی به رسول به‌گونه‌ای بیان شده است که ایشان با همان یقین کمال یافته، بتوانند از دو مسیر گزند مردم جاهل و منافقان عالم به‌راحتی پیام الهی را ابلاغ نمایند. صفت «رسول» برای خاتم پیامبران ﷺ در قرآن کریم جمعاً ۱۴۰ مرتبه تکرار شده است.

رسول، انسانی است که خداوند او را با رسالتی ویژه به‌سوی قومی مبعوث می‌کند تا ایشان را به آموزه‌های اسلام هدایت نماید. او در این مأموریّت، معجزه یا معجزاتی از جانب خدای‌متعال به‌همراه دارد که گواه بر صدق رسالت اوست و بدین وسیله، حجّت بر مردمی که خداوند وی را به‌سوی آنان فرستاده است تمام می‌شود. تکذیب و مخالفت با آن پیامبر، بدبختی و عذاب یا هلاکت دنیا را درپی خواهد داشت و انواع عذاب در آخرت. اینجاست که به پیامبر نذیر و منذر یعنی بیم‌دهنده گفته می‌شود. از طرفی دیگر، ایمان به رسول و فرمان‌برداری از وی، سعادت دنیا و رحمت و بخشایش و رضایت و بهشت خدا را در آخرت به‌همراه

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

دارد و در این صورت، این پیامبر بشیر و مبشّر، یعنی بشارت‌دهنده نیز است. (عسگری، ج ۲، ص ۳۲)

۲ـ۳. امین‌الله

سومین صفت از اوصاف پیامبرﷺ، «امین‌الله» است که امام زمان(عج) به آن اشاره فرموده‌اند. ایشان امین وحی بودند؛ یعنی قوانین و مقرّرات و دستورات و حلال و حرام خدا را در طول بیست و سه سالی که به‌عنوان رسول در بین مردم بودند و با وجود آنکه به مشقّات و بلاها دچار می‌شدند، بدون کم و زیاد و تغییر و تبدیل به مردم می‌رساندند.

پیامبراکرمﷺ هرگز از خود حرفی نداشت، بلکه مأموریّتی الهی داشت و همهٔ آنچه را که به آن امر می‌فرمود یا از آن نهی می‌کرد، متن دستور حضرت حق بود؛ یعنی آنچه را از خداوند متعال می‌گرفت با دقّت تمام در چهارمرحله زیر حفظ و به‌طور صحیح و بدون کم وکاست به مردم ابلاغ می‌کرد. این چهار مرحله عبارتند از:

اوّلاً: آنچه حضرت از جبرئیل دریافت نمود تمام آن چیزی بود که جبرئیل باید تحویل می‌داد.

ثانیاً: آنچه را که دریافت نمود بادقّت تمام حفظ کرد، به‌طوری که هیچ چیزی از آن کم نشد.

ثالثاً: آنچه را که به مردم ابلاغ فرمود تمامی آن چیزی بود که مأمور ابلاغ آن بود.

رابعاً: آنگاه که رسالت خود را می‌رساند به بهترین و عالی‌ترین نوع تبلیغ متوسّل گشت و هنرمندانه‌ترین روش را در دعوت از مردم به کار گرفت (ممدوحی کرمانشاهی، ج ۱، ص ۲۷۳).

پس امینی بالاتر از پیام‌آور وحی نیست، آن‌هم این‌گونه که مورد تأیید پروردگار قرارگرفته است. حضرت محمّدﷺ، امین خداست؛ یعنی کسی که خداوند تنها او را از میان تمام بندگان خود برگزیده است تا زمام اختیار دین و دنیای مردم را

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

به‌دست او بدهد. حضرت از زمان نوجوانی به‌دلیل امانت‌داری و درست‌کاری و اعتمادی که همه به او داشتند به محمّد امین ملقّب گشت و در این دعا می‌گوییم پیامبرﷺ، امین خدا بود؛ چراکه آنچه نزد او به امانت می‌گذاشت از علوم و معارف و دستوراتی که از ناحیه غیب به حضرت می‌شد، کم و زیاد و فراموش نمی‌کرد و مأمور ابلاغ وحی بود (طالعی، ص ۴۰).

۲ـ۴. صفیّ‌الله

صفیّ، به‌معنای کسی است که به‌سبب ناب‌بودن و دوری از ناخالصیها برگزیده شده است. (مصطفوی، ج ۶، ص ۲۵۸) وقتی عسل را آب می‌کنند و مومش را می‌گیرند، خالص و مُصفّا یعنی تصفیّه‌شده می‌شود و پیامبراکرمﷺ به اعتبار اینکه تصفیه شدهٔ موجودات و خلاصهٔ آنهاست یا اینکه از دَغل و عیوب روحی تصفیه شده است، به او «صفیّ» می‌گویند. (ایزدی، ص ۱۹۴)

اصطفا در اصطلاح اسلامی یعنی خداوند بنده‌اش را از شائبه و ناخالصیهای موجود در دیگران تصفیه و پاک کرده است یا او را بر دیگران برگزیده است. پیامبراکرمﷺ عصارهٔ خلقت و برگزیدهٔ خداست و پیامبران، همگی برگزیدگان خدایند. (عسگری، ج ۲، ص ۳۰) و مصطفی هم از همین معنا گرفته شده که یکی از القاب رسول‌اکرمﷺ و به معنی برگزیده است.

قرآن دربارهٔ پیامبران واژه‌هایی مانند «اصطفا» و «اجتبا» به‌کار می‌برد و ناگفته پیداست که «گزینش»، آهنگ تفضّل دارد نه استحقاق؛ زیرا بنابر استحقاق، انسانی که واجد ملاکات لازم برای پیامبری است خودبه‌خود برای چنین مقامی معیّن می‌گردد و نیازی به انتخاب و گزینش نیست ولی ممکن است گفته شود گزینش اصطفا با استحقاق منافات ندارد؛ زیرا قائل به استحقاق نیز قبول دارد که پیامبران از جانب خدا برگزیده می‌شوند لکن مستحق‌ترین و سزاوارترینِ این گزینش هستند، چنان که پس از نام بردن گروه بسیاری از پیامبران چنین می‌فرماید: ﴿**وَاجْتَبَيْناهُمْ**

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

﴿وَهَدَيْناهُمْ إِلى صِراطٍ مُسْتَقيمٍ﴾ (الانعام (۶) / ۸۷)، «*آنان را برگزیدیم و به راه راست هدایت کردیم*».

۲ـ۵. حبیب‌الله

واژهٔ حبیب که در این فراز از دعای شریف، توسّط امام عصر(عج) به‌عنوان صفت برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به کار برده شده، واژه‌ای است که در قرآن به کار نرفته ولی مشتقّات واژهٔ «حبّ» در کلام خداوند بسیار آمده است. ما در فارسی به «حبیب»، «دوست» می‌گوییم و برای بنده چه مقامی بالاتر از این که خداوند، انسانی را به‌عنوان دوست خود برگزیند. خداوند کسانی را به دوستی خود می‌گیرد که مبرّا از رذایل و متّصف به فضایل اخلاقی هستند و برای شناختن صفات و ویژگیهای دوستان خدا، بی شک باید آن را در قرآن جست‌جو کرد. قرآن می فرماید:

﴿فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقينَ﴾ (آل‌عمران (۳) / ۷۶)، ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنينَ﴾ (البقرة (۲) / ۱۹۵)، ﴿وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرينَ﴾ (آل‌عمران (۳) / ۱۴۶) ، ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذينَ يُقاتِلُونَ في سَبيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيانٌ مَرْصُوصٌ﴾ (الصف (۶۱) / ۴)، ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرينَ﴾ (البقرة (۲) / ۲۲۲)

در این آیات و آیاتی دیگر که در آنها گروه‌های متّقین، محسنین، صابرین، متوکّلین، توّابین، متطهّرین مورد محبّت و دوستی خداوند معرّفی شده‌اند، صراحتاً به برخی ویژگیهای اخلاقی آنها اشاره شده است. برحسب ملاک‌های قرآنی، رسول خدا در مرتبهٔ والای این حالات و ویژگیها قرار دارد و خداوند در تصدیق این بیان فرموده‌اند: ﴿وَ إِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظيمٍ﴾ (القلم (۶۸) / ۴)، «*و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری*» این آیهٔ شریفه هرچند به‌خودی خود حُسن خُلق رسول خدا صلی الله علیه و آله را می ستاید و آن را بزرگ می شمارد، لیکن با درنظر گرفتن خصوص سیاق، به خصوص اخلاق پسندیدهٔ اجتماعیش نظر دارد؛ اخلاقی که مربوط به معاشرت است از قبیل استواری بر حق، صبر در مقابل آزار مردم و عفو و اغماض، سخاوت، مدارا و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

تواضع (طباطبایی، ج ۱۹، ص ۶۱۹). همچنین خداوند می‌فرماید: ﴿**قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ**﴾ (آل‌عمران (۳) / ۳۱)، «*بگو اگر محبّت خدا در دلهایتان مستقر شده، پس مرا پیروی کنید تا خدا هم شما را دوست بدارد.*» از این آیه، روشن می‌شود که بین پیروی رسول ﷺ و محبّت خدا ملازمه هست. هرکس که پیرو رسول خدا ﷺ باشد، خدا او را دوست می‌دارد و معلوم است که خدای‌تعالی بنده‌ای را دوست نمی‌دارد مگر وقتی که پیرو رسولش باشد و وقتی از رسول ﷺ پیروی کردند، به هر صفت خوبی که خدا آن را دوست می‌دارد متّصف می‌شوند مانند تقوا، عدل، احسان، صبر، ثبات، توکّل، توبه و خود را از پلیدیها دور نگه می‌دارند. پس دلیل انتخاب شدن پیامبر ﷺ به مقامی که خداوند حبیب او شود، روشن گشت.

۲ـ۶. خیرةالله

خیر، چیزی است که همه کس به آن راغب می‌شوند مانند عقل، عدل، فضل و هر چیز سودمند دیگر. نقطهٔ مقابل خیر، شر است (راغب اصفهانی، ص ۳۰۰) و خیرة به معنی برگزیده آید مثل «**محمّدٌ صلی الله علیه و آله خیرةالله من خلقه**» است (قرشی، ص ۳۱۸) یعنی خداوند او را از بین همهٔ خلایق برگزیده است. به چیز خوب خیر گویند؛ زیرا دلپسند است و آدمی به آن میل می‌کند .

در قرآن کریم، حضرت محمّد ﷺ با صفت «خیرة» وصف نشده‌اند ولی در این قسمت از دعا، حضرت مهدی(عج) پیامبر ﷺ را با صفت «**خِيَرَتِكَ مِنْ خَلْقِكَ**» معرّفی کرده‌اند؛ یعنی «*برگزیده‌ترینِ تو از بین خلق*». در این قسمت ادلّهٔ برگزیده شدن پیامبر ﷺ را برحسب آیات و روایات ذکر می‌کنیم.

بر طبق روند دعا ،در این صلوات بر پیامبر ﷺ دلیل برگزیده شدن ایشان را یکی پس از دیگری نام برده‌اند که به‌ترتیب چنین است: عبد خدا، رسول خدا، امانت‌دار خدا، صفیّ خدا، حبیب خدا، و انسانی با این صفات، دور از ذهن نیست که درباره‌اش گفته شود: «**خِيَرَتِكَ مِنْ خَلْقِكَ**»؛ چرا که هر کدام از این اوصاف، از مراتب بالای اعتقادی اخلاقی ویژه‌ای در صاحب خود حکایت می‌کند؛ چه رسد به آنکه

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

همهٔ این خصوصیّات در یک نفر جمع باشد.

به‌علاوه، باتوجّه به آیهٔ ﴿... **اللهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَه...**﴾ (الانعام (۶) / ۱۲۴)، روشن است که انتخاب الهی و رسالت، قبل از هر چیز مستلزم آمادگی روحی، پاکی ضمیر و سجایای اصیل انسانی، اندیشهٔ قوی و بالاخره پرهیزگاری فوق‌العاده‌ای در مرحلهٔ عصمت است و وجود این صفات مخصوصاً آمادگی برای مقام عصمت، چیزی است که جز خدا نمی‌داند و خدا می‌داند این مقام را در چه جایی قرار دهد. (مکارم شیرازی، ج ۵، ص ۴۳۱) ﴿**وَلَقَدِ اخْتَرْناهُمْ عَلى عِلْمٍ عَلَى الْعالَمينَ**﴾ (الدخان (۴۴) / ۳۲)، «*همانا آن‌ها را از روی علم بر مردم جهان برگزیدم*». این آیه نشان‌دهندهٔ این است که انتخابی بدون حساب نبوده بلکه انتخاب و اختیاری از روی علم و قابلیّت بوده است. همچنین در آیهٔ ﴿**....كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ**﴾ (آل‌عمران (۳) / ۱۱۰)، «*... شما بهترین امّتی هستید که برای مردم پدیدار شده‌اید*» و ﴿**... هُوَ اجْتَباكُمْ وَ ماجَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي‌الدِّين مِنْ حَرَجَ...**﴾ (الحج (۲۲) / ۷۸)، «*... او شما را برگزید و بر شما در این دین سختی قرار نداد...*» گویای این موضوع‌اند که امّت اسلام برترین امّت‌اند و بر تمامی امّتهای عالم برتری و فضیلت دارند (طباطبایی، ج ۱۸، ص ۲۱۵) و مراد از «**كُنتُم خيرَ أُمَّةٍ**»، اهل بیت رسول خدا ﷺ است. (سیوطی، ج ۲، ص ۶۴؛ طباطبایی، ج ۳، ص ۵۹۱) نکتهٔ مهم این است که در این آیه مسلمانان به‌عنوان بهترین امّت معرّفی شده‌اند؛ چرا که برای خدمت به جامعه انسانی بسیج گردیده‌اند و یکی از ادلّهٔ بهترین امّت بودن آن‌ها ایمان داشتن آن‌ها به خدا ذکر شده است. پس دلیل بهترینِ امّتها بودنشان روشن شد. زیرا آن‌ها دارای آخرین ادیان آسمانی هستند و آخرین دین روی حسابِ تکامل، کامل‌ترین است. (طباطبایی، ج ۴، ص ۵۸۴)

> *پس آخرین پیامبر نیز کامل‌ترین و بهترین پیامبر می‌باشد زیرا که دین او و کتاب او و برنامه‌ای که او برای سعادت بشر می‌آورد کامل‌ترین و بهترین است و مگر می‌شود امّتی را که او هدایت کرده بهترین امّت باشند ولی خود برگزیده‌ترین نباشد. رسول خدا ﷺ فرموده‌اند: به من چیزهایی داده‌اند که به احدی از انبیا نداده‌اند یکی اینکه کلیدهای زمین را در اختیار دارم و*

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

اینکه امّتم را بهترین امّت قرار دادند.» (طباطبایی، ج ۳، ص ۵۹۱)

و نیز می‌فرمایند: خداوند خلایق را آفرید، عرب را برگزید و قریش و بنی‌هاشم و من انتخابی از انتخاب‌شده‌ها هستم. (مجلسی، ج ۲۵، ص ۲۴۸) پیامبراکرم ﷺ **«خِيَرَتِكَ مِنْ خَلْقِكَ»** است؛ زیرا برگزیدهٔ انبیا شد، اصطفا و اجتبا شد و درنهایت از طرف خدا اختیار شد؛ چراکه همهٔ خوبیهای خَلق و خُلق در او جمع بود.

امام (عج) در اینجا درخواست صلوات و درودی برای جدّ بزرگوارشان می‌کنند، بدین‌گونه که برتر باشد از آنچه درود فرستادی و برکت دادی و رحمت دادی و تهنیت فرستادی بر هر یک از بندگان خاصّت و پیغمبران و فرستادگان و برگزیدگان و اهل کرامت و احترام؛ یعنی درودی را خواهان است که از همه بالاتر باشد و تا به‌حال بر کسی نفرستاده باشد. در حُسن ختام فراز صلوات بر پیامبر اکرم ﷺ باید اضافه کرد که این مأموریّت چه در زمان غیبت و چه در زمان ظهور بر عهدهٔ وجود مقدّس امام زمان(عج) است که جدّ بزرگوارشان را بر همگان بشناسانند.

۲ـ۷. حافظ سرّالله

سِرّ یعنی نهان، امر پوشیده. (قرشی، ج ۳، ص ۲۵۳) سِرّ به معنی نجوا و رازگفتن و سرّ، حدیث مکتوم در نفس است و خدا هم حدیث نفس و سخن باطنی و هم راز گفتن را می‌شنود. (قرشی، ج ۳، ص ۲۵۳) در آیهٔ ﴿**وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ**﴾ (التحریم (۶۶) / ۳) و ﴿**تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ**﴾ (الممتحنة (۶۰) / ۱)، «*به محبّتی که در دل به آن‌ها دارند آگاه‌شان نموده‌اند*» و این معنی، به **«یظهرون»**، یعنی «*دوستی را بر آنان آشکار می‌کنند*» تفسیر شده است. سِرّ به معنی راز، امر نهفته و چیزی که در نفس پنهان کننده است. (زمرّدیان، ص ۳۲۳) «و آن مطلب پنهانی است که انسان به هر کسی نمی‌تواند بگوید.» (ایزدی، ص ۱۹۴) امیرالمؤمنین علیه‌السلام در بیان خصوصیّات آل پیامبر می‌فرماید: **«وَمَوْضِعَ سِرِّهِ»** (نهج البلاغه، خطبهٔ ۲، ۴۷) «*آل پیامبر محلّ اسرار حضرتند.*»

این جمله از فقرهٔ مورد شرح دعای افتتاح ﴿**حافظ سِرِّكَ**﴾ در معنا به‌قدری واجد

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

اهمّیّت است که در خلال دعاها و زیارتها و به‌خصوص زیارت جامعه کبیره و در چند مورد دیگر با مضامین گوناگونی تکرار شده و چنین آمده است: «**وحَفَظَةَ لِسِرِّه وَاختارَكُم لِسِرِّه مؤمِنُ بِسِرِّكُم**». لذا چنین نمودار است که موضوع اسرار الهی بسیار مهم و معنای آن در سطحی گسترده است.

روایات بسیاری است گویای آنکه اسرار الهی که نزد پیامبراکرم صلی الله علیه و آله بود به امیرالمؤمنین علیه السلام سپرده شد و امیرالمؤمنین علیه السلام به امام مجتبی علیه السلام و همچنین به سلسلهٔ امامان تا امام زمان(عج) رسید. این اسرار را باید حجّت خدا بداند؛ آن‌کس که جهان در انتظار مقدم اوست؛ آن‌کس که باید رهبری خلق عالم را به‌عهده گیرد و زمانی در رسد که سیر تکامل دانش بشری به‌مرحله‌ای درآید که به اذن خدای‌تعالی پرده‌ها برداشته و رازها آشکار گردد و خلق عالم این شایستگی را پیدا کنند که به‌وسیلهٔ آن بزرگوار با پاره‌ای دیگر از اسرار الهی آشنا شوند. (زمرّدیان، ص ۱۹۴)

۲ـ۸ مبلّغ رسالات الهی

«**و مُبَلِّغِ رِسَالاتِكَ**». پیامبر صلی الله علیه و آله ابلاغ کنندهٔ رسالات و پیام‌های پروردگار بود. حضرت علاوه بر مقام نبوّت، رسالت هم داشتند. هم از وحی خبر داشتند و هم مأمور به ابلاغ دستورات الهی یا اتمام حجّت بودند. (ایزدی، ص ۱۹۵)

> *خداوند، پیام‌های خود را برای تبلیغ به هر کسی نمی‌سپارد. رسانندهٔ پیام‌های الهی، بندهٔ برگزیدهٔ خداست که به حکمت الهی در لباس بشری است، امّا با مقام الهی و آسمانی. دقّت در هر یک از این تعبیرات، دریچه‌ای از مقام الهی پیامبر صلی الله علیه و آله را به‌روی ما می‌گشاید. اینک ماییم و این نعمتِ بس ارزندهٔ خداداد که به‌عنوان امّت او برخوان احسان معنوی او نشسته‌ایم»* (طالعی، ص ۴۱)

پس باید او را ارج نهیم و قدر آن را بدانیم.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

نتیجه

بهترین قالب ارتباطی میان انسان و معبود خود، قالب دعا و نیایش است؛ به‌طوری که در فرهنگ اسلامی مهم‌ترین آموزه‌های دینی از این طریق بیان شده است. باتوجّه به اینکه دعای افتتاح در بردارندهٔ سه اصل از مهم‌ترین اصول دین، یعنی توحید، نبوّت و امامت است، می‌تواند یکی از تأثیرگذارترین ادعیّه در جهت تعمیق آثار معنوی دعا و تحکیم زیربنای اعتقادی افراد شود.

هر کدام از دعاهایی که از پیامبران و امامان معصوم علیهم‌السلام به‌دست ما رسیده، خوانی است آسمانی که برای ما گسترده‌اند تا از آن بهره گیریم و به غنای معنوی دست یابیم. سخن این است که در لابه‌لای سطور هر دعا، به‌قدری حقایق نهفته است که ره‌توشه‌ای است برای حرکت همیشگی کاروان انسان‌ها به سرمنزل انسانیّت، به این شرط که در آن‌ها ژرف بنگریم و عبارات آن را که درکمترین کلمات، عمیق‌ترین معانی را دارند سرسری نگیریم و از آن آسان نگذریم.

متن‌پژوهی دعای افتتاح ما را به این دستاورد رهنمون می‌شود که صلوات بر رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در ادعیّه، جزء لاینفکّ دعاست؛ چراکه خود دربردارندهٔ یک دوره اصول اعتقادی است. از بررسی مسئلهٔ نبوّت در دعای افتتاح، دلیل برتری و انتخاب رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله برای مقام رسالت و اسوهٔ حسنه بودن بر ما روشن شد و اینکه صلوات بر نبیّ مکرّم اسلام یکی از ضروری‌ترین شروط قبولی دعاست و نیز معیار و ملاک های برترین انسان ، و بهترین درس را به ما تعلیم می‌دهند. ناگفته پیداست که این نوشتار کوچک هرگز مدّعای بیان تمام حقایق آن دعای بزرگ و جایگاه نبوت در این دعا را ندارد. از این رو با تمام وجود امید می‌رود که امام عصر (عج) خردی این نوشتار را به بزرگی آسمان آسای خود بپوشاند و بداند که می‌دانیم و ایمان داریم که این مطلب نمی بود از یمی.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

منابع

۱. *قرآن*.

۲. *نهج البلاغه*.

۳. ایزدی، عبّاس. *شرح و تفسیر (عرفانی، فلسفی و اخلاقی) دعای افتتاح، آفتاب خوبان*. بی‌جا، ۱۳۸۳ ش.

۴. خمینی، سیّد روح‌الله. *تفسیر سورهٔ حمد*. تهران: عروج، بی‌تا.

۵. راغب اصفهانی، حسین‌بن محمّد. *المفردات فی‌غریب‌القرآن*. ناشر دارالعلم الدار الشامیه، دمشق: بیروت، ۱۴۱۲ ق.

۶. راوندی، قطب‌الدین. *الدعوات*. انتشارات مدرسه امام مهدی (ارواحنا فداه)، قم: ۱۴۰۷ق.

۷. زمرّدیان، احمد. *وصال العارفین شرحی بر دعای عرفه امام حسین* علیه السلام. دفتر نشر فرهنگ اسلامی، بی‌جا، ۱۳۸۷ ش.

۸. زمرّدیان، احمد. *بیان‌حقیقت بیانات ولیّ عصر(عج) شرح افتتاح*. کتابفروشی اسلامیّه، بی‌جا، ۱۳۵۰ ش.

۹. سیوطی، عبدالرحمن جلال‌الدّین. *الدّرالمنثور فی تفسیرالمأثور*. قم: کتابخانه آیة‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.

۱۰. فلّاح، سیّد مجتبی. *ره توشه راهیان نور (مروری بر دعای افتتاح)*. قم: رشید، ۱۳۸۸ ش.

۱۱. قرشی، سیّد علی‌اکبر. *قاموس قرآن*. تهران: دارالکتب الإسلامیّه، ۱۳۷۱ ش.

۱۲. طالعی، عبدالحسین. *درسهایی از دعای افتتاح*. تهران: شرکت نشر بهینه فراگیر، ۱۳۸۷ ش.

۱۳. طباطبایی، سیّد محمّد حسین. *المیزان*. ترجمه: سیّد محمّدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعهٔ مدرّسین حوزه علمیّه قم، ۱۳۷۴ ش.

۱۴. عسگرپور، مؤید. *ذکر اسرارآمیز صلوات*. قم: انتشارات جمال، ۱۳۸۳ ش.

۱۵. عسگری، سیّد مرتضی. *عقاید اسلام در قرآن*. مترجم: محمّد جواد کرمی، انتشارات منیر، بی‌جا، ۱۳۸۶ ش.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]

۱۶. متّقی، عبدالله. *دعا*. تهران: کانون نشر و پژوهشهای اسلامی، بی‌تا.

۱۷. مدرّسی چهاردهی، محمّدعلی. *شرح و ترجمه صحیفه سجّادیّه*. تصحیح: فاضل پاکتچی، منشورات مکتب المرتضویّه لاحیاء آثارالجعفریّه، بی‌جا، بی‌تا.

۱۸. مجلسی، محمّد باقر. *بحارالانوار الجامعه لدرر أخبار الأئمّه الأطهار*. تهران: دارالکتب الاسلامیّه، بی‌تا.

۱۹. مشکینی، علی. *المصباح المنیر*. قم: نشر الهادی، ۱۳۷۰ ش.

۲۰. مصطفوی، حسن. *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش.

۲۱. مکارم شیرازی، ناصر. *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الإسلامیّه، ۱۳۷۴ ش.

۲۲. ممدوحی کرمانشاهی، حسن. *شهود و شناخت*. قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۵ ش.

۲۳. نیک‌زاده، الیاس. *سرّ مرتبط در فلسفه نیایش*. مشهد: نشر رستگار، ۱۳۸۴ ش.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.30.9.1]